

Artikel

Milieuprobleem is spiritueel probleem.

Luc Vankrunkelsven

Dit artikel legt een interessante link tussen de milieuproblematiek en spiritualiteit. De joodse christelijke traditie, waarin het kapitalisme bijvoorbeeld zeer goed in kon en kan gedijen is antropocentrisch, de mens staat daarin centraal. Daartegenover staat het ecocentrisme waar eerder het ecosysteem centraal staat, met hierin de mens als onderdeel, zeker niet als 'heerser over', verbonden met al wat leeft. Godsdiensten, zoals het hindoeïsme, het boeddhisme en diverse natuurreligies hebben veel meer een verbondenheid met de natuur. Zo zou men zelfs de vraag kunnen stellen of dat men in landen met deze godsdiensten, als men er al mee geconfronteerd zou worden, Mond- en Klauwzeer, de Varkenspest en Gekke Koeien op een andere wijze zou aanpakken?

De laatste jaren beginnen de kerken natuur en milieu te (her)ontdekken. Eind jaren '80 was er het Conciliair Proces voor 'Gerechtigheid, Vrede en Heelheid van de Schepping', op weg naar de Europese ontmoeting in Basel, voorjaar 1989. Maart 2001 publiceerden de Belgische Bisschoppen een document n.a.v. het afsluiten van het jubeljaar, waarin ze zorg om het milieu als één van de prioritaire aandachtspunten zien.

Meteen zitten we hier met een moeilijkheid. Sinds het boek 'Silent Spring' van Rachel Carson in 1962, ontstond in Amerika de milieubeweging. In de zeventiger jaren volgde Europa. Aan het ontstaan van de Club van Rome ligt Carsons boek ten grondslag. De kerken waren in deze bewustwording en beweging afwezig. Is dit toeval?

Momenteel woedt in diverse kringen een debat tussen 'antropocentristen' en 'ecocentristen'. Inzet: is de mens ('antropos' in het Grieks) het centrum van de wereld of moeten we niet eerder het ecosysteem centraal zetten met hierin, als een onderdeel, de mens, verbonden met al wat leeft?

Onze blinde vlek?

De joods-christelijke traditie en meer recent ook de marxistische, zijn bijzonder antropocentristisch. Het kapitalisme ontstond in de joods-christelijke bedding van Europa, gedijde er goed en werd nadien wereldwijd uitgedragen. Het kapitalisme zet noch mens, noch milieu centraal, maar geld en macht. Het antropocentrisme van onze traditie is, gezien het tijdstip(pen) en de maatschappelijke context, goed te begrijpen, maar hierdoor zijn natuur en zeker verbondenheid met de Aarde een blinde vlek. Ja, het werd zelfs verdacht, want het zat in de buurt van afgoderij, hekserij etc. Dit in tegenstelling met andere tradities, zoals die van de Hindoes, die van de boeddhisten, de indiaanse en de diverse Afrikaanse natuurreligies. De hoofdtoon van de bijbel, te beginnen met het scheppingsverhaal, is hier niet vreemd aan..., alleszins niet hoe dit in de loop van de geschiedenis spiritueel en ideologisch heeft uitgepakt.

De eerste scheppingsmythe van de joodse Genesis ontstond als een 'tegenverhaal' in de Babylonische ballingschap. Een verhaal tégen het Gilgamesjepis, een scheppingsmythe die onderdrukking en mensenoffers legitimeerde. In die context van ballingschap en onderdrukking is het joodse scheppingsverhaal eerder een bevrijdende 'beginselverklaring' (een visioen van hoe een samenleving in gerechtigheid en vrede op te bouwen) dan wel een verklaring over het 'begin van alle dingen en van de levende wezens'. Probleem is dat deze (prima) beginselverklaring een samenleving schetst van mensen, tronend boven de andere schepsels. De mens kan over alles heersen en de 'levende materie' ten dienste stellen van hem zelf: als een Koning die zijn voet op de tegenstrever, de overwonnenen, zet. Toch wel om koude rillingen van te krijgen, als we aan de brandstapels denken tijdens de varkenspestdrama's in Vlaanderen en meer recent tijdens de Mond- en Klauwzeeruitbraak in Groot-Brittannië.... 'Vernietigen' was en is het ordewoord in varkenspest-, dioxine-, Gekke Koeien-, MKZ- en andere tragedies.

Ons scheppingsgedicht culmineert in de schepping van de mens, Genesis 1, 26-28: "God sprak: 'Nu gaan Wij de mens maken, als beeld van Ons, op Ons gelijkend; hij zal HEERSEN over de vissen van de zee,

over de vogels van de lucht, over de tamme dieren, over alle wilde beesten en over het gedierte dat over de grond kruipt.' En God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen. God zegende hen, en God sprak tot hen: 'Wees vruchtbaar en word talrijk; bevolk de aarde en ONDERWERP haar; HEERS over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, en over al het gedierte dat over de grond kruipt.'" Dit antropocentrisme valt niet te ontkennen, al wordt het in het verhaal zelf een beetje gecorrigeerd. Want, hoe centraal de mens ook staat als beeld en uitbeelder van God, toch is deze niet het uiteindelijke doel van de schepping, maar wel de zevende dag. Op de Sabbat kan de mens de arbeid staken en kan al wat leeft mee rusten(1). De grondtoon van de 'mens centraal' vinden we elders in de bijbel veel terug. Zo hernemen de psalmen als het biddende hart van de bijbel de hoofdthema's van de Schriften. In de (overigens prachtige) psalm 8 bidden we: " (...)Wat is de mens, dat Gij hem gedenkt, en het mensenkind, dat Gij naar hem omziet? Toch hebt Gij hem bijna goddelijk gemaakt, en hem met heerlijkheid en luister gekroond. Gij doet hem HEERSEN over de werken van uw handen, ALLES hebt Gij ONDER ZIJN VOETEN gelegd: schapen en runderen en ook de dieren van het veld, de vogels in de hemel en de vissen in de zee." Als een Koning dus.

Lineaire versus cyclische geschiedenisopvatting?

De heersersinterpretatie van het Scheppingsverhaal en het feit dat in de strijd met het veelgodendom van de omliggende volkeren in onze joods-christelijke traditie het monotheïsme bijna fanatiek werd doorgedrukt, heeft vele gevolgen in onze verhouding tot de niet-menselijke wezens.... Het cyclische denken en (vooral) het cyclische leven van de meeste natuurreligies werd overklast door het lineaire, historische denken. Bevrijding (van mensen) uit onderdrukking staat hierin centraal en is een belangrijke verworvenheid van onze traditie. Deze lineaire tijdsbeleving baarde vervolgens 'zending' en 'vooruitgang'. Die antropocentrische eenzijdigheid dreigt nu uit te monden in een milieucrisis die kapitalisme, socialisme en heel de planeet overspoelt. Hoognodige secularisering en onttovering schoot door in secularisme en ontheiliging van het universum. Psalm 8 zegt terecht dat de mens goddelijk is, maar zou ons kunnen doen vergeten dat de hele werkelijkheid goddelijk en heilig is. De strijd om bevrijding in de geschiedenis én de heiligheid van heel de schepping zijn vindplaatsen van de Eeuwige. 'Schepping' is een erg beladen woord geworden, maar het kan alleszins iets uitdrukken van de ruimte, die ons gegeven is om te leven: mensen en alles wat ons omgeeft, verbonden met en afhankelijk van elkaar(2). In de verbeterde strijd tegen het polytheïsme werden de natuurverbonden religies in de loop van de laatste 1700 jaar onder de voet gelopen. Vooral de laatste 500 jaar moesten de veelvormigheid aan religies in Afrika en Amerika wijken voor een monotheïsme, los(ser) van de Aarde. 'Offeren' aan Moeder Aarde als een uiting van 'in kringloop leven', van compostering en van verbondenheid, werd als des duivels bevochten. Omdat 'offer' dikwijls onderdrukking legitimeerde, kwam het in onze profetische traditie tegenover 'bevrijding' te staan. Terecht, religie hoort bevrijdend te zijn of ze is pervers.

Toch kan onze (heils)geschiedenisopvatting verrijkt worden door de cyclische levensvisie van de sjamanen, die als een onderstroom in bijna alle culturen en religies aanwezig is.... Óók in onze cultuur. De Aymara's uit Peru en tientallen andere indianenvolkeren houden ons een spiegel voor om onze eigen wortel(tje)s in de Aarde te herontdekken.

Bescheidenheid kan ons sieren...

Moeten we onze traditie dan maar naar de prullenmand verwijzen? Neen, er zijn in de bijbel en in de joodschristelijk-islamitische traditie (de grote drie van 'het Boek') tal van andere tonen en (grond)houdingen op te delven. Zo zijn er in hetzelfde biddende hart van de bijbel andere psalmen te vinden, zoals bijvoorbeeld psalm 104 of het 'Loflied van de schepping' in Dan. 3. De mens is hier duidelijk opgenomen en leeft verbonden in het grotere geheel van de schepping. In onze Europese geschiedenis is er de praktijk van honderden miljoenen boeren en boerinnen, die tot voor kort in gebed en ingebed in hun natuurlijke omgeving aan landbouw deden(3). Er is ook de lofwaardige poging om de mens als 'rentmeester' te zien met een verantwoordelijkheid t.o.v. de schepping, maar hier zit toch weer een 'tegenover' en een 'boven' ingebakken. De 'Meester' als variant van de 'Koning'.

De lange aanhef in dit artikel over de hoofdtoon van de mens-als-heerser wil vooral wijzen op het gevaar hoe bijbelse teksten materieel (nl. in onze houding t.o.v. de niet-menselijke wereld) en maatschappelijk kunnen uitpakken. Dit inzicht kan ons ook uitnodigen tot bescheidenheid: misschien hebben we minder in huis wat onze relatie tot de 'Schepping' betreft, dan andere spirituele tradities op onze

gemeenschappelijke planeet. Zonder andere religies/culturen te idealiseren: ook dáár zijn ecologische en andere catastrofes. Het vergt een diepgaande studie om oorzaken, gevolgen en interacties tussen tradities te bestuderen.

In 2000 was ik 6 maand in Brazilië (3). Het is hartverwarmend om te zien en te lezen, hoe juist nú de kerken indianen en zwarte mensen steunen in hun zoektocht naar hun eigen spirituele wortels. In Bahia bijvoorbeeld verrijken momenteel de afro-religies (vooral de Candomblé) de diverse kerken. De meeste zwarten bekennen er zich tot een christelijke kerk én tot de Candomblé. Zo gaan ze met lichtmis (2 februari) met duizenden in Salvador da Bahia de zee in en offeren bloemen, reukwerk, kaarsen en zeep voor Oryxá Yemanjá, de geest-godin van de zee. Nadien gaan ze, als bij evidentie, naar de katholieke mis... Dit is uiteraard een moeizaam proces met spanningen, kansen en gevaren. Maar de verbondenheid met al wat is, komt zo stilaan meer in zicht in een Braziliaans-joods-christelijke traditie.

Zuster zeug, keer mij om

In de bijbelse geschriften kan o.a. de Wijsheidsliteratuur onze (spirituele) houding misschien wat meer in evenwicht brengen, al is deze literatuur veelal ontstaan aan het Hof van de Koning. In de kerkgeschiedenis vinden we ook interessante onderstromen. Zo was het Origines in de Oosterse kerk die als eerste stelde dat de natuur een boek van God is. Mede door hem werd de christelijke traditie wel op het Griekse (andermaal antropocentrische) spoor gezet. In de Westerse kerk had Augustinus in de vierde eeuw het over de twee boeken van Godsopenbaring: de bijbel én de natuur. De eerste monniken in de woestijn leefden in die lijn. In de twaalfde eeuw, bij de opkomst van de steden, trokken de cisterciënzermonniken zich terug in de wouden. Zij vonden God 'eerder in de wouden dan in de boeken', al is hier een grote kloof tussen het ideaal in de statuten en de ontginningspraktijk achteraf. Franciscus van Assisi in de dertiende eeuw is hét prototype van de christelijk-religieuze mens, die zich verbonden weet met alle schepselen. Hij spreekt de niet-menselijke andere aan met 'broeder' en 'zuster'.

Anno 2001 'broeder stier en zuster zeug zeggen' zou ons misschien anders met de levende wezens doen omgaan. Het is een fundamenteel andere (ver)houding dan 'onder de voeten'.

We zouden dan geen stieren meer castreren, geen zeugen meer ketenen en geen kippen meer in legbatterijen opstapelen.

Latere mystici zoals Sint Jan van het Kruis houden een venster open op de 'Eeuwige in de Schepping'. Zij hebben het over ontwaken en ademen, over lucht en licht, over water en vuur.

Eerbied én woede

Ik heb zo het vermoeden dat ons milieuprobleem vooreerst een spiritueel probleem is. De joods-christelijke traditie staat vooral voor gerechtigheid, liefde en vrede, maar zij focust zich hoofdzakelijk op mensen. Voor een respectvolle omgang met al wat leeft, moeten we eerder te rade gaan bij andere tradities en bij de gezonde onderstroom van verbondenheid die er toch in al die eeuwen – ook bij ons – geweest is. Verweven met al wat leeft, kan een mens in verwondering leven voor het wonder van de 'Schepping'. Verwondering nodigt uit tot eerbied. Deze eerbied is de grondhouding die kan overvloeien in woede om al wat vernietigd wordt aan schepping.

De profetische woede van de joods-christelijke traditie is hier op zijn plaats. De diverse spirituele stromingen die onze planeet rijk is, kunnen zo elkaar verrijken in de strijd om het behoud van de Schepping.

Bio

Luc Vankrunkelsven is norbertijn en medecoördinator van Wervel (Werkgroep voor een rechtvaardige en verantwoorde landbouw)

Noten

- (1) TGL wijdde in 1999 een heel themanummer aan 'De tuin van heden. Doet de bijbel ertoe?' Paul De Witte werkt in een opgemerkt artikel ('Er zal licht zijn. Een medigese bij Genesis 1,1-2,3.') o.a. deze sabbatidee uit, pp. 63-74. Hij thematiseert ook één van de hoofdlijnen in de bijbel, nl. de strijd tussen 'God en de goden'.

(2) Erik Borgman werkt deze idee van 'Schepping als ruimte' verder uit in TGL, januari-februari 2001/1, pp. 63-82: 'En Gods Geest zweeft over de wateren'. Theologische notities over ruimte.

(3) Luc Vankrunkelsven is norbertijn en medecoördinator van Wervel (Werkgroep voor een rechtvaardige en verantwoorde landbouw), een pluralistische actie- en studiegroep die op een integrale manier landbouw- en voedselproblematiek probeert te benaderen. Daar in landbouwmiddens kerk en spiritualiteit belangrijk zijn, gaf Wervel samen met uitgeverij Dabar twee boekjes uit over de verhouding van (christelijk)geloven-landbouw-milieu, nl. 'Ons deel van de arbeid. Boeren tussen hoop en wanhoop.' van Michaël Bastiaansen, en 'Een duurzame boterham. Een pastoraal-politieke visie op landbouw en milieu.' van Gerrit Buunk. Wervel gaf nog tal van andere publicaties uit. U kunt een lijst bekomen bij: Wervel, Gaucheretstraat 164, 1030 Brussel, tel./fax.: 02/ 203 60 29; wervel@pi.be. De website is ook de moeite om te bezoeken: www.wervel.be

(4) De auteur schreef zijn bevindingen uit in 'Brazilië: spiegel van Europa? Op zoek naar eigen spirituele bronnen.' (Dabar-Heeswijk/CIMIC-Mechelen, 2000)